

לא אונס! מגדר והטרדה מינית בקרב ילדים

הילה תודוריקה

שמי הילה תודוריקה ואני מנחה במסגרת עמותת "קול הילד" שתי תכניות למניעת אלימות והטרדה מינית בקרב ילדים. האחת, "מסתדרים ביחד" – תכנית המיועדת לתלמידי כיתות א-ב והשנייה, "מסתדרים יחד בגדול" – תכנית המיועדת לתלמידי כיתות ה-ו.

אני עובדת בעמותה זה כשלוש שנים, ואני יכולה להעיד מכלי ראשון על התהליך הייחודי והמשמעותי העובר על הילדים הזוכים להשתתף בתכניות מניעה אלה. בתחילת עבודתי לא האמנתי שלתכניות אלו יש הכוח ללמד את הילדים דברים רבים כל כך: לכבד את עצמם, להפנים שוויון מהו והחשוב מכול ללמוד לומר לא ולדעת להגן על עצמם – להגן על עצמם מפני הטרדה מינית בין שמקורה בחבריהם למשחק ובין שמקורה במבוגרים.

בבסיסן של תכניות אלה עומדת מחשבה מגדרית. אומר בכנות, במהלך השנים שבהן אני מנחה את תכנית המניעה בבתי ספר רבים ברחבי הארץ גם אצלי חל שינוי: אני חשה שאף אני, יחד עם התלמידים, עברתי שינוי בכל הנוגע לעמדותי המגדרית. עמדותי היום שונה מעמדותי קודם לכניסתי לעמותת "קול הילד".

אני נמצאת כיום לקראת סיומו של תואר שני בלימודי משפחה. במהלך לימודי למדתי כי בעבר נחשבו הבדלים מסוימים בין גברים לנשים כהבדלים שמקורם ביולוגי, ולכן אינם ניתנים לשינוי. כיום טוענים בביטחון שחינוך וסוציאליזציה יכולים להעניק לבני שני המינים רמות שוות של מיומנויות בנושאים שונים. כלומר, לגברים ולנשים אין יכולות או מיומנויות ייחודיות, גם אם נראה שלמין יש יתרון מסוים.

סוציאליזציה בילדות המוקדמת מסבירה את עיקר ההבדל בין המאפיינים הגבריים והנשיים בבגרות. חיקוי מודלים מאותו מין, בייחוד הורים, הוא מרכזי בתהליך הסוציאליזציה. בנים נוטים לחקות את אבותיהם ונשים נוטות לחקות את אימותיהן. גם הורים המחזקים בגישות שוויוניות בכל הנוגע לגידול ילדים

ולתפקידי המין נוטים לצפות מבנותיהם להישגים גבוהים בלימודים ולשאפתנות גבוהה באשר לקריירה, אך עם זאת, הם מצפים מהבנות לראות במשפחה מושא התייחסות יותר מכפי שהם מצפים זאת מהבנים.

אני בחורה קטנת מימדים ולמרות זאת שירתי ביחידה קרבית. מעולם לא ייחדתי לנושא זה מחשבה, עד שהתחלתי לספר לתלמידים על תפקידי בצבא במסגרת הנחייתו של הנושא "מגדר וסטריאוטיפים מינניים". לרוב הילדים תמהים כיצד בחורה הנראית "נשית" ו"עדינה" יכולה לשרת ביחידה קרבית.

בעזרתן של התכניות אני מצליחה לשנות את דעותיהם הקדומות של הילדים.

הכלים שהתכנית מעניקה להם, באמצעות הפעלות, שירים, סיפורים ודיונים משמעותיים משנים את תפיסתם. הילדים מבינים כי תפיסתם עד כה הייתה שגויה ולא שוויונית. הם לומדים לכבד את עצמם ומרשים לעצמם לחלום חלומות שהיו רוצים להגשים באמת ובתמים ולא חלומות שהחברה מצפה מהם להגשים. הם אף אינם מתביישים יותר לדבר על חלומות ועל רצונות אלה מול הכיתה כולה כי הם יודעים שעתה, לאחר שעברו את התכנית "מסתדרים ביחד" ומסתדרים יחד בגדול", הם חייבים לכבד את עצמם, וכך יכבדו אותם גם האחרים.

כאשר אנחנו שומעים את המילים "הטרדה מינית", מיד עולה בראשו האסוציאציה של ניצול מיני חמור, אולם אין זה כך: על פי הגדרתו של החוק, כל התנהגות בעלת אופי מיני, המופנית כלפי אדם ופוגעת בכבודו, נחשבת להטרדה מינית. במהלך עבודתי נוכחתי לראות כי לעתים קרובות הילדים אינם מודעים כלל שהתנהגות זו פסולה מעיקרה, גם אם הם יודעים שהיא פסולה, לעתים קרובות הם חוששים לספר עליה. בית הספר הוא מקום המפגש המרכזי של ילדים, לכן הטרדה מינית היא תופעה נפוצה בו. במהלך עבודתי נדהמתי לגלות שתופעה זו אינה זוכה לטיפול הראוי, משום שלעתים קרובות המבוגרים מתייחסים אליה כאל התנהגות חסרת

משמעות. משום שתופעה זו אינה זוכה לגינוי, היא הופכת בקרב הילדים לנורמה חברתית.

במהלך ההנחיה, הן הילדים והן המורים, חשים ביטחון רב יותר בבואם לדבר על נושאים אלה. הם לומדים כי חובת הדיווח, מטרתה להגן, לשמור ולקבל עזרה. הם לומדים שאין עוד להקל ראש בהתנהגות זו ולהשלים עמה. במהלך השיעורים הילדים נחשפים לסיפורים רבים המתארים מקרים שונים של פגיעה מינית. מקרים אלה מעוררים את הילדים לספר על חוויות דומות שחוו ובספרם זאת הם חשים הקלה עצומה. יש לא מעט מקרים שבהם הילדים פונים אליי ו/או אל המחנך/ת לאחר השיעור ומספרים על חוויה שחוו. הם זוכים למלוא תשומת הלב ואינם מרגישים עוד בלבול, חוסר אונים או אשמה.

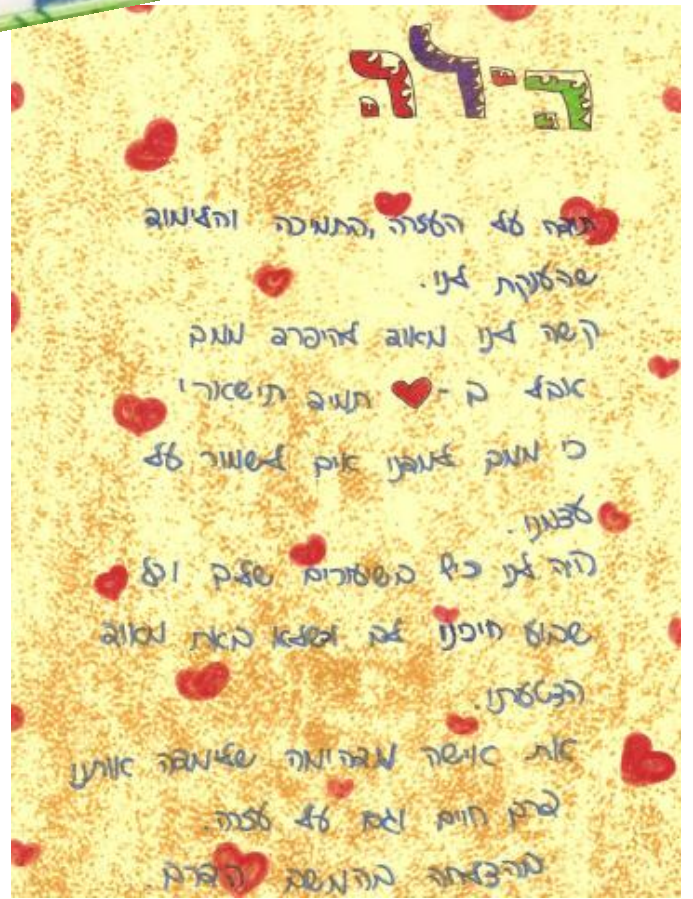
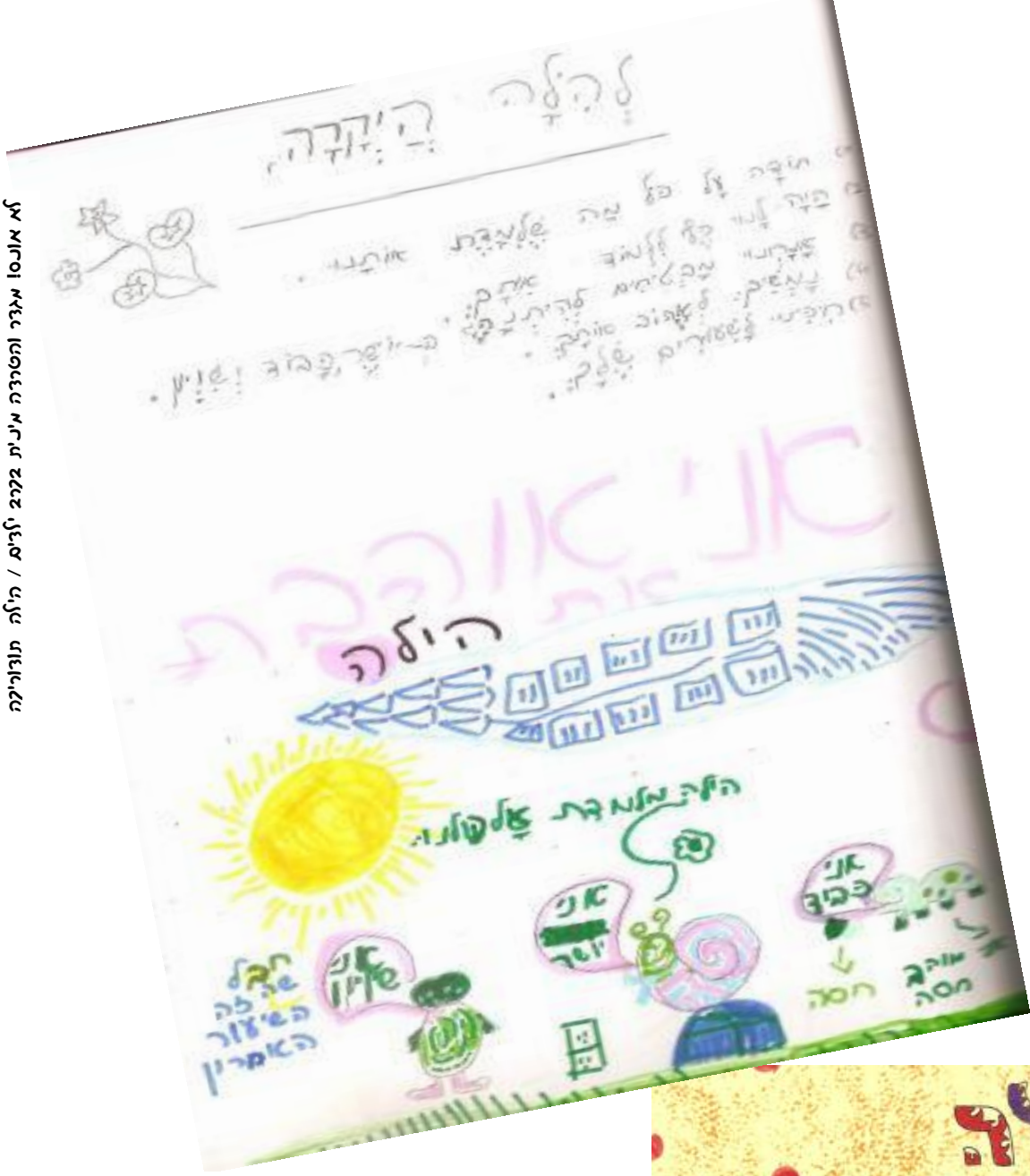
כתיבת דברים אלה מרגשת אותי מאוד. אני גאה להיות חלק ממפעל זה אשר מקנה לילדינו ערכים ומלמד אותם לשמור על עצמם ועל הסובבים אותם. הם לומדים שכאשר הם מכבדים את עצמם הם ישמרו על עצמם.

לצערי, כל שאכתוב לא יוכל לתאר את האווירה שיש בכיתה במהלך התכנית ואת התהליך שעוברים הילדים תוך כדי התכנית, כפרטים וכקבוצה, וכיצד משתנה הדינאמיקה בין הבנים לבנות, בין המורה לתלמידים ובינם לבין עצמם.

הילה תודור'יקה

מדעי התנהגות (B.A.)

לימודי משפחה (M.A.)

המגדר שזור בין רחובות חיינו

נעה עמית תרון

אני מנחה בתכניות למניעת הטרדה מינית "מסתדרים יחד בגדול" ו"מסתדרים ביחד". את "מסתדרים ביחד" הנחיתי בשכבת כיתות א'. תכנית זו חושפת את הילדים בהדרגה ובחכמה לנושא הטרדה המינית. היא אינה משאירה אותם ברמת המשחק בלבד ואף אינה מסתפקת בידיעת ההגדרות, כי אם מעניקה להם כלים – להתבונן, להבין, להתייחס ולפעול.

בכיתות הנמוכות אני מתבלת את הדברים בהפעלות ובמשחקים רבים, אך חושבת ומאמינה שגם לצעירים מגיע שימחישו להם את הדברים החשובים במילים מגדירות, לא במשחקים בלבד. דיברנו על כבוד, על יושר ועל שוויון. דיברנו על הדרכים להסתדר ביחד ועל הטרדה מינית, אך למרבה ההפתעה – עסקנו לא מעט במגדר.

נושא המגדר השתחל לכל אחד מן המפגשים. הוא ערמומי מאוד, מר מגדר. לא הוזמן, לא צלצל לפני שהגיע, אבל ידע להשתלב בכזו טבעיות שאיש לא חשב לגרשו, ואני נדהמתי – כיצד עלה בדעתי שאצליח בלעדיו?

הסימנים הראשונים להגעתו הקרבה היו ברחוב "כבוד ויושר" פינת רחוב "שוויון". שוויון הצפרדע הקופצנית, שדורשת זכויות שוות לכולם וטוענת שכולם זכאים להיות מקובלים ולקבל יחס הוגן. שוויון שאומרת שאין זה משנה אם אני בת או בן, ילדה או ילד, בעל צבע עור שונה, דתי או חילוני, בעל ראייה 6/6 או מרכיב משקפיים. שוויון שאומרת שהדמיון בינינו רב מן השוני. שוויון שדורשת שוויון הזדמנויות.

שאלתי את הילדים האם זה משנה אם אני בת או בן. הם השיבו בשלילה, ואף ידעו לתת דוגמאות: יש בנות שאוהבות לשחק כדורגל; יש בנים בעלי שער ארוך וכדומה. דיברנו על חצאיות סקוטיות ועל גלביות, על חולצות ורודות לבנות ולבנים וכיוצא באלה. הרגשתי כיצד הגדרתו של המגדר מתגלגלת על הלשון ופורצת החוצה. אתם בעצם מדברים על מגדר; על הבדלים בין נשים לגברים, ילדות לילדים, שמקורם בחברה ובתרבות ולא במין הביולוגי. העובדה שמיננו שונה אינה אומרת שאיננו מסוגלים לאותם הדברים. פעמים רבות החברה מצפה מאתנו לדברים שונים: אתה

בן – תאהב כדורגל וספורט; את בת – תשחקי בבובות. אבל אני בטוחה, כך אמרתי להם, שכולכם נתקלתם בבנים ובבנות שאוהבים את ההפך בדיוק. לכולנו מגיע שיתייחסו אלינו בכבוד, ביושר ובשוויון. ואין זה משנה מהו מיננו. זה התבקש ממש והילדים הבינו והפנימו; וכשקראנו סיפורים שונים הילדים ידעו אף להעלות דוגמאות מחייהם.

בעצם חשבתי שכאן מתחיל ומסתיים תפקידו של מר מגדר, אבל מר מגדר, הסתבר לי, לא התכוון להסתפק בתפקיד אורח. כך הגענו לסיפורים על בנות ועל בנים ועל היחס ביניהם, וגם שם עלה לו נושא המגדר שוב ושוב ובטבעיות. המגדר ליווה אותנו לאורך השיעורים כולם. הרי אנו והילדים חיים באותה חברה. גם הם מבינים את העניין, אולם חסרו להם המילים שיאפשרו להם להגדיר את הדברים, לגעת בהם ולהפנימם. כשדיברנו על הדרכים להתמודדות עם מצבים שבהם פוגעים בנו במילים או במעשים ותרגלנו זאת בדרכים שונות, הילדים לפתע העלו בעצמם את עניין המגדר. הם אשר חיברו בין הדברים והבינו שיחס החברה אלינו קשור בציפיות החברה מבני מיננו.

לרגעים, יש לנו הנטייה לחשוב שיש דברים שעלינו לחסוך מהקטנים. "הם לא יבינו, זה מורכב מדי, בשביל מה? זה טכני..." אבל המגדר שם, שזור בין רחובות חיינו, ולכן דורש את התייחסותנו. משום שהם כמונו – חיים באותו עולם ומושפעים מאותם הדברים – כדי לדרוש כבוד, יושר ושוויון, כדי לדעת לדרוש שלא יטרידו אותם ולדעת לא להטריד אחרים, עליהם להבין שעליהם לדעת לזהות את נקודות התורפה, גם אם הם עדיין צעירים. כל שצריך בשיחות עמם הוא לדעת לפשט את הדברים ולהפחית את רמת מורכבותם.

אין לי ספק שאותם ילדים יודעים עתה שאפשר לפרוץ את ציפיותיה המוגדרות של החברה מבני מינם. הם מבינים שכבוד, יושר ושוויון הם אבני יסוד. הם מבינים שזכותם על גופם וזכותם לבחור ולהחליט בכל הנוגע להם.

נעה עמית-תרון

ייעוץ חינוכי, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה (B.A.)
תעודת הוראה במדעי החברה

לילה

עמדתך ממוקם כש כש הרבה
 פתחת מ את העיניים
 וזוהי כמא שילייה מתחילת המדנה
 -מ-2 בערה אנו מחזיקת אהבתנו בחולף אדם
 -עמדתך ארוכה בהשעה הווינטים
 -אנו שומרת על גופי והמה יותר
 -אנו צריכה הדין משהואו עם שבסוף פא אש תישאר
 -אנו עתה אלשים נבוק ומתעוררת יותר האסתטיים
 עתה מאוזן ועמדתך הדין
 אנו עתה בוחף והשקוף
 הניבותך אנונו

מסתדרים בחד

התרומה והתמורה הדו-כיוונית של תכניות המניעה "מסתדרים יחד בגדול" ו"מסתדרים ביחד"

ערן ורדי

אני מנחה "טרי" בעמותה, וגם ככזה אני מלא התרגשות וסיפוק בבואי לכתוב על ההנחיה והשפעותיה, על התלמידים, על המחנכות, על הצוות החינוכי וכפועל יוצא מכך – גם עליי.

בתחילה, עת הכרתי את תוכני התכנית, את עקרונותיה ואת ערכיה חשתי כי הגעתי למקום הנכון ובהחלט בזמן הנכון. נקודת המבט החברתית המתבססת על שוויון, על יושר, על כבוד הדדי בין המינים ועל פירוק התפיסות החברתיות המובנות מאליהן שיקפה עבורי את ליבת היסודות והערכים של החברה הישראלית, קל וחומר בתקופה שבה אנו נמצאים – תקופה של גאות בהיקף האלימות המינית.

הלכה למעשה, הכנסתם של הערכים והעקרונות הללו למרחב הכיתתי באמצעות ההפעלות החווייתיות והדיונים הפוריים אפשרה לדעתי תהליך משולש זה – תהליך שהשפיע על התלמידים, על המורות ועליי כמנחה. מנקודת מבטי, הכנסת "כבוד" (כבובה מוחשית וכערך מופשט) לשיח הכיתתי החל בכיתה א' וכלה בכיתות ו', יחד עם הדיון המתמיד וההישענות עליו כערך המבטא יותר מכול את הסולידריות החברתית, היוו ללא ספק את הצעד הראשון בשינוי האקלים הכיתתי. לדידי, צעד זה חולל שינוי בשיחן של כל אחת משלוש הקבוצות שהשתתפו בתהליך ההנחיה:

השינוי הבולט ביותר שהבחנתי בו חל בקרב התלמידים. כשתלמידי כיתה א' ראו לראשונה את הבובה "כבוד" הם יצרו עמה קשר מידי, אט אט קשר זה הוביל להפנמתו של הערך עצמו. בתחילתם של המפגשים אחד התלמידים הפעילים ביותר בכיתה התייחס ל"כבוד" באגרסיביות, אולם בסופה של התכנית הוא היה זה שחוה את הקושי הרב ביותר שבפרידה. במפגשים האחרונים הוא דאג שכל התלמידים האחרים יתייחסו ל"כבוד" באכפתיות ובכבוד. זו הייתה עבורי אחת העדויות הראשונות לכך שיחד עם השינוי בשיח השתנו אף התייחסותם והתנהגותם של התלמידים. למראה תהליך זה חשתי אני, מנחה התהליך, רגשות סיפוק והתרגשות.

יחד עם השינוי בשיח התלמידים חשתי סיפוק אף ממשוביהן החיוביים של המורות. המורות הביעו דעות חיוביות ביותר בנוגע לתהליך שעוברים התלמידים וצינו שבעקבותיו אף חל שינוי בשיח שלהן עם התלמידים. נוכחתי לראות כי נוסף לחיזוקים החיוביים ולמישובים המסורתיים של המחנכות נוצר מישוב שמקורו שונה – פנימיות של התלמיד – תחושותיו והרגשותיו. אלה בעיקר הניעו את התנהגותו. המקרה שלהלן, שהוא אחד מני רבים, יש בו כדי להוות דוגמה לכך: במהלך הדיונים אחד מתלמידי כיתה ו' הגיב על דבריה של חברתו בתגובה מילולית פוגעת. הפעם המחנכת, בשונה מפעמים קודמות, התייחסה לתחושותיו הפנימיות של התלמיד ושאלה אותו האם לדעתו הוא מתייחס בצורה מכבדת לחברתו לכיתה וכיצד היא מרגישה כעת לאחר התייחסותו זו. תגובתו השקטה של התלמיד ואופן התנהגותו המכבדת בהמשך המפגש הצביעו על השינוי ששיח זה עם מורתו יצר בקרבו.

על פי ראות עיניי, לתהליך המביא לשינוי בדרכי השיח של הצוות החינוכי עם תלמידיו מתלווה תהליך נוסף – תהליך שבו ההנחיה מקנה לצוות נקודת מבט נוספת שדרכה הוא יכול לראות את תלמידיו. רוצה לומר: הן במהלך התכנית והן לאחריה הצוות החינוכי רואה את התלמידים כמי שמסוגלים לדון ולעסוק במגוון רחב יותר של תכנים ובאופן מעמיק יותר מכפי שחשב בתחילה.

לדעתי, כלל התהליכים והדינאמיקות שתוארו לעיל, יצרו סביבה אינטימית שאפשרה דיונים והפעלות עם התלמידים במגוון נושאים רגישים ומורכבים, כדוגמת ההבניה החברתית למגדר. האינטראקציות השונות בינינו (התלמידים), המחנכת ואני) יצרו הפריה הדדית של רעיונות שנגעו לנושאי הליבה של החברה. הדיונים וההפעלות הללו על נושאים כאלומות, בריונות ושוויון בין בנים לבנות אפשרו את העצמתם של התלמידים, משום שנחוו כחוויה שוויונית ומכבדת – חוויה שבה חשו התלמידים כשווים בין שווים, אף שמקומה של המורה נותר כשהיה.

פרט לשינויים שחלו בדרכי השיח ובאווירה הכיתתית אני חש שהתכניות יצרו נתיב נוסף. נתיב שדרכו התלמידים יכולים לדבר על נושאים רגישים כדוגמת המרחב הפרטי ואף יש בו כדי לשקף במידת רזולוציה גבוהה יותר את שקורה בחייו של התלמיד. לא פעם בעת דיון עם התלמידים על נושאים רגישים כבריונות או הטרדה

מינית התלמידים העלו מקרים מחייהם שמעולם לא סיפרו עליהם ושיתפו בהם את המשתתפים כולם.

לאורך כל שלבי ההנחיה שלי אף אני חוויתי שינויים. כל פעם הופתעתי מחדש מיכולתם של התלמידים לדון בנושאי המגדר והחברה ומיכולתם ליצור שפה חדשה מכבדת יותר. יחד עם, חוויתי כיצד גם אני לומד לנהל עם האחרים שיח מכבד יותר. כמי ששייך למין הזכרי חוויתי כיצד אני והתלמידים מצליחים לפרק יחד את ההבניות החברתיות ואת הסטריאוטיפים המגדריים. יחד ראינו כיצד הגבר, הזכר הסטריאוטיפי, הקשוח והדומיננטי יכול להיות גם אחר, רגיש וקשוב. היה זה שיעור מאלף גם עבורי.

לסיכום: כאידיאליסט ערכי, כמנחה בתכנית וכגבר בחברה הישראלית אני שמח, נרגש ומלא סיפוק לחוות עם התלמידים, עם התלמידות ועם צוות המורים והמנהלות תהליך זה. תהליך שבו אנו רואים הלכה למעשה כיצד מצטמצמים הפערים, והשוויון במרחב הכיתתי והחברתי בכלל והשוויון, הן בין התלמידים והתלמידות והן בין החלשים והחזקים בפרט, הולך וגובר.

ערן ורדי

מדעי ההתנהגות (B.A.)

חלומות יוצאי אתיופיה ושוויין זכויות

מעין רסקאי פנטה

אומרים שאדם חש סיפוק כאשר הוא חש שיש ערך למעשיו, ואכן "סיפוק" זו המילה המתארת את התחושות שחשתי בעת הנחייתן של התכניות "מסתדרים ביחד" ו"מסתדרים יחד בגדול".

לעתים קרובות חשתי סיפוק מיד לאחר המפגש בכיתה ולעתים רק בסיומה של התכנית. תחושותי זו מקורה בהבנה שתכניות אלה חשובות מאין כמותן ותרומתן לילדים רבה מאוד, שכן הן מספקות כלים להתמודדות עם הטרדה מינית בשעת מעשה ואף אמצעים למניעתה (תכניות לבטיחות אישית). כלים ואמצעים אלה חשיבותם הולכת וגדלה בשנים האחרונות בעיקר בעטיים של המקרים המזעזעים של הטרדות מיניות שאנו עדים להם – מבוגרים המטרידים ילדים או ילדים המטרידים ילדים אחרים.

הנחייתה של תכנית מעין זו אינה משימה קלה. לא אחת נאלצתי להתמודד עם קשיים שהעמידה בפני הנהלת בית הספר, משום שהתקשתה לקבל את תכניה של התכנית. מנהלות בית הספר התקשו לקבל את העובדה שעלינו לשוחח עם התלמידים על הטרדות מיניות. לדעתן דיי היה ששוחח עמם על ערכים כדוגמת כבוד, יושר ושוויון. יתרה מזו: כששמעו שנדבר עם התלמידים על שמות האיברים האינטימיים שערוותיהן סמרו. בסופו של דבר הגענו לפשרה, שהרי אף אנו מכבדים את דעותיה של הנהלת בית הספר שאליו אנו מגיעים.

אחת החוויות המרגשות ביותר שחוויתי במהלך השנה הייתה הנחייתה של התכנית "מסתדרים יחד בגדול" בבית הספר "יבנה" שבחיפה. בית ספר זה הוא בית ספר ממלכתי-דתי שחלק גדול מתלמידיו הם תלמידים יוצאי אתיופיה. תלמידים אלה באים משכונות חלשות מבחינה סוציו-אקונומית, שכונות שמרבית תושביהן הם

יוצאי אתיופיה. כיוצאת אתיופיה חשוב היה לי לדבר עם תלמידים אלו על כבוד ושוויון ועל דעות קדומות וסטריאוטיפים, ומוצאנו המשותף עזר ליצירת אווירה של פתיחות. נושאים שונים, כדוגמת שוויון מגדרי והטרדה מינית מילולית, הצטרכתי להרחיב בהסברם, משום שלא היו ברורים מאליהן. בסופו של כל מפגש חילקתי לתלמידים פתקים שבהם כתבו לי כל דבר שרצו. הם ששלשו פתקים אלה ל"יתבת התקשורת" – תיבה שמטרתה העיקרית הייתה לאפשר לתלמידים הרוצים לדווח על מקרה מסוים לספרו בסודיות (כך שהדבר ייראה כאילו מדובר בעוד פתק ששלשו עבורי).

המפגשים היו פוריים מאוד. באחד המפגשים סיפרה לי תלמידה שעד למפגש חשבה שיש דברים האסורים רק לבנות, ואילו לאחר המפגש התחוויר לה שאמור להיות שוויון בין בנים לבנות. בסופו של מפגש זה חשתי עד כמה עבודתי חשובה ומשמעותית. לאחריו של כל מפגש כמעט יצאתי בתחושה דומה. במפגש האחרון התקיימה שיחת

פרידה שבה סיפרתי לתלמידים על ההיבט האקדמאי בחיי ועל האפשרויות העומדות לפניי להתקדם בחיים. התלמידים דיברו על עצמם ועל חלומותיהם ובסופה של השיחה סיכמנו – שהכול אפשרי! התרגשתי מאוד למקרא הפתקים שכתבו לי התלמידים, שבהם הדגישו את משמעותה של התכנית בחייהם, את חשיבותם של השוויון והכבוד ואת רצונם להצליח בחיים. אחד התלמידים (תלמיד כיתה ו') כתב:

עכשיו אני יודע איך לשמור על עצמי, עכשיו אני יודע שמה שאני רוצה אני יכול להשיג. אני למדתי מה זה כבוד. אני הייתי רוצה להיות שחקן כדורגל ומהנדס מחשבים. ותודה רבה על מה שעשית לנו שלימדת אותנו. ותודה על המאמץ שלך. ממני, מסגנאו.

תלמידה נוספת מאותה כיתה כתבה :

מסתדרים יחד בגדול. אני אוהבת את השיעור הזה, מפני שזה מלמד אותי דברים חכמים ואומרים דברים חכמים, גם על שוויון וכבוד. בגלל זה אני אוהבת את השיעור. ממני אונגונדאיי".

תלמיד אחר מכיתה ה' כתב :

היה לי כיף ללמוד על ערכים כמו שוויון. שיעור טוב, ותודה רבה שלמדת אותי דברים כאלה. בהצלחה בהמשך, טספהון.
מספר חודשים לאחר שנפרדתי מהם פגשתי את מחנכת הכיתה. היא סיפרה לי על שיפור עצום שחל בכיתה הן מן הבחינה החברתית והן מן הבחינה הלימודית. היא סיפרה לי שהתלמידים מסתדרים טוב יותר, ואין תחושת סיפוק גדולה מזו.

מעין (רסקאי) פנטה

פסיכולוגיה (B.A.)

לקראת סיום תואר שני ביעוץ חינוכי

מחוייית ילדות למגדר ולניפוץ מיתוסים

הדס רוזנצוויג דולב

שמי הדס. בשנה האחרונה הנחיתי את התכנית "מסתדרים ביחד בגדול" מטעם עמותת "קול הילד". במהלך שנה זו חוויתי חוויות מטלטלות. חוויות אלה גרמו לי להבין את חשיבותה של התכנית ואת חשיבותם של המנחים הבאים מחוץ לבית הספר – מנחים אלה מדברים עם הילדים בפעם הראשונה על נושאים כדוגמת החרמה, בריונות, שוויון והטרדה מינית.

אני חייבת להודות, כי בתחילתה של התכנית, לצד ציפיות רבות, היו לי גם לא מעט חששות. חששתי מהמפגש הלא פורמאלי עם ילדים צעירים כל כך, ובפרט חששתי מן הדיון עם ילדים צעירים כל כך על סוגיות כגון הטרדה מינית. חששתי גם מאיכות הקשר שייווצר עם התלמידים, כלומר האם אצליח לשבור מחסומים וליצור קשרים אמיתיים בתקופה קצרה יחסית ותחומה בזמן.

כל חששותיי נמוגו כלא היו כבר ביום שבו הגעתי כדי לצפות במנחה ותיקה המנחה את התכנית. יצאתי מהשיעור מאושרת ומלאה כל כך מעוצמת האהבה שהילדים הפגינו כלפיה ומעוצמת הצמא לידע והקבלה. לא ציפיתי שכך יהיה.

כאשר התחלתי להנחות בעצמי נהניתי מכל רגע. הילדים מעריכים ומקבלים את העובדה שמישהו "מעז" לדבר על נושאים שהם מתמודדים עמם, נושאים שאיש לא דיבר עליהם עמם קודם לכן.

במהלך השנה הנחיתי את התכנית בארבעה בתי ספר שונים בכיתות ה' ו-ו'. למדתי שכל כיתה שונה מקודמתה: בציפיותיהם של הילדים, ביכולות ההבנה של התלמידים, במידת התחברותה של כל כיתה לכל אחד מן הנושאים ובמידת קבלתה של הכיתה אותי ואת התכנית. בסיומה של כל תכנית חשתי שהצלחתי לפתח אצל הילדים מודעות והבנה לתחומים שעד כה לא היו חלק מן השיח היומיומי שלהם.

התרגשתי כל פעם מחדש כאשר הילדים היו מגיעים לשיעור ומביאים דוגמאות מחייהם הפרטיים לסוגיות שהעליתי בכיתה. הבנתי שמודעותם לנושא גוברת וכך גם תחושת הביטחון להתבטא בנושא.

לפני כן לא עבדתי עם ילדים כה צעירים. העבודה עם ילדים אלה עוררה בי תחושות נוסטלגיה רבות, תחושות ששיתפתי בהן את הילדים, לדוגמה: נושא "החרם" קרוב

מאוד ללבי; הוא הזכיר לי חוויות ילדות שחשתי צורך לשתף בהן את הילדים. תגובתם האמפטיית ויכולת ההשלכה שלהם לעולמם שלהם הדהימו אותי. הבנתי עד כמה אני כילדה לא הייתי מודעת לסוגיות של מיניות, סוגיות שהתחלתי להתעניין בהן רק בגיל מאוחר בעצמי או יחד עם חברותיי. שאלות רבות היו לי, ולא היה לי את מי לשאול. הרגשתי שאני מספקת לילדים מענה לשאלותיהם, מענה שלא היה בנמצא בתקופתי ושמחתי על שפתחתי להם צוהר זה.

העיסוק במגדר ובסטריאוטיפים מינניים חדש לתלמידים. כל פעם אני נדהמת לגלות מחדש עד כמה הילדים מושפעים ממסגרת ביתם ועד כמה קשה להם לפקוח את עיניהם ולראות את העולם בצורה אחרת. לעתים קרובות אני רואה עד כמה הבנות אינן מאמינות בעצמן ומפחיתות מערכן ועד כמה תפיסתם של הבנים בנוגע לעתידם מוגדרת מאוד. אני חייבת להודות שדיונים אלה הם המרתקים ביותר עבורי. דיונים אלה מעלים לפני הילדים נושא חדש לחלוטין, ובכל פעם אני מצליחה לנפץ מיתוסים. בסופה של כל תכנית אני עורכת עם הקבוצה סיכום ומאפשרת לילדים להביע את דעתם על כל הנושאים שנלמדו. לרוב, נושא הסטריאוטיפים המינניים מוזכר על ידי התלמידים כנושא שחידש להם את החידוש הרב ביותר וכנושא שגרם להם להתבונן במציאות באופן שונה. המשימה שבה עליהם לחפש פרסומות ותכניות טלוויזיה שקיימים בהן סטריאוטיפים מינניים גורמת לשינוי מהפכני בחשיבתם. בסופה של התכנית מרבית התלמידים אומרים שעתה הם מתבוננים בפרסומות ובתכניות הטלוויזיה בעין ביקורתית.

אמנם נהניתי מן השיעורים, אך יותר מכול נהניתי בהפסקות. הילדים ראו בי מקור שניתן לפנות אליו ולשתפו בחוויות כלליות ובחוויות או בתחושות שעלו בעקבות השיעורים. כיוון שראו בי הן מורה והן חברה הם הרגישו בנוח לשתפני בתחושותיהם.

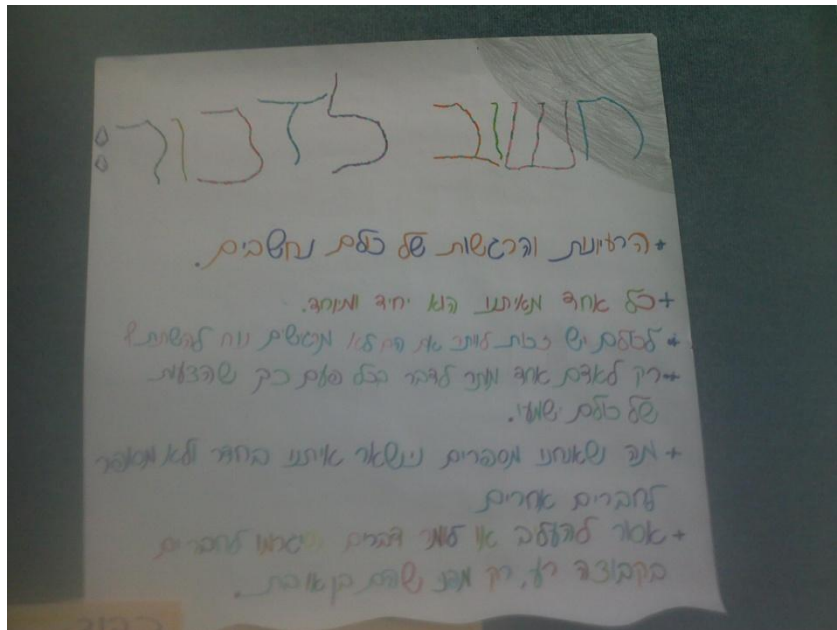
לסיום, ברצוני לומר, שאף על פי שהנחייתן של התכניות היא עבודה לכל דבר, אני מרגישה שהנחייתן של תכניות מניעה חשובות כל כך ואקטואליות כל כך הנה זכות, בעיקר בתקופה זו. אני מאמינה שעבודתנו כמוה כהצלת נפשות, גם אם אנו איננו מודעים לכך תמיד.

בימים אלו אני לומדת לתואר שני בקרימינולוגיה קלינית באוניברסיטת בר-אילן. בעקבות עבודתי בעמותה ובמיוחד לאחר שהבנתי שנושאים אלה עולים בתדירות רבה בגילאים הצעירים, ויתרה מזו: הבנתי שכל אחד עלול להיות הן קרובן והן

תוקפן, אני מתכוונת לעסוק בעבודת התזה שלי בילדים הפוגעים מינית. ייתכן אף שאעסוק בתחום זה גם בפרקטיקום המקצועי.

אסיים בתודה על החוויה הנפלאה!

הדס רוזנצויג דולב
מדעי ההתנהגות (B.A.)
קרימינולוגיה קלינית (M.A.)

הכרה בערכי! מגדר למניעת אלימות: תובנותיהם של תלמידים ומורים בכיתה א'

ארי אהרונסון

שלום, שמי ארי אהרונסון, אחד ממנחי הסדנאות "מסתדרים ביחד" בכיתות א-ב ומטפל בשיטת הפסיכודרמה לפיתוח ההבעה והיצירה. התכנית "מסתדרים ביחד" מתחברת אל ה"אני מאמין" שלי. אני רואה אותה כחלק מחינוך הילדים להעצמה ולבריאות נפשית ברמת הפרט וברמת החברה כאחד. כל אלה מיושמים באמצעות תכניה של התכנית: חינוך לכבוד, לשוויון זכויות ולמניעת הטרדה מינית. ההכרה בערכם ובערך חבריהם שילדים וילדות זוכים לה באמצעות תכניה של התכנית מרגשת אותי מאוד.

ברצוני לספר על מקרה אחד שיש בו כדי להמחיש דברים אלה: באחד השיעורים נתבקשו הילדים לספר על "דבר אחד שאני טוב/ה בו". הסתבר לי שמשימה זו כלל אינה פשוטה עבור חלק מן הילדים; עבור חלקם חוויית ההצלחה איננה כה דומיננטית. אלה שהתקשו זכו לעזרה, ולבסוף גם הם זכו לספר על כישרונם. כאן בא לידי ביטוי החינוך להעצמה, לבניית הכבוד ולהכרה בשוויון הזכויות שבתכנית.

מצאתי שהאופן היעיל ביותר לחבר ילדים אל הנושאים שבתכנית, ובכללם נושאים "כבדי משקל" כמו תפקידם התרבותי של הנשים והגברים בחברה, הוא באמצעות במשחקי דמיון פעילים. את הסיפורים הפכנו להצגות, ואת המקרים הלקוחים מחייהם ניסינו להמחיש באופן "חי". מצאתי שכאשר אנו יוצרים בכיתה מרחב שבו אפשר "לשחק בכאילו" – אנו מפתחים נגישות לזווית חדשה, כזו הבוחנת את הדברים אחרת. בכך נתאפשר לנו להסתכל מחדש, מהצד, על המובן מאליו; באופן כזה המאפשר הטלת ספק גם בדברים הנתפסים תחילה כמוסכמות חברתיות. כל זאת נעשה באופן לא מאיים, משעשע ולא מבלבל. כך למשל. הסיפור "ילד לובש שמלה". סיפור זה נוגע בסוגיה מגדרית בתארו את סיפורה של ילדה שהסתפרה. בשל תספורתה הקצרה הנדמית לילדים כתספורתו של ילד הם לועגים לה: "אתה ילד לובש שמלה!". באמצעות הצגתו של הסיפור, שאליה לוחקו "שחקניות" ו"שחקנים", יכולנו לשאול שאלות מהותיות בנוגע לתפקידיהם התרבותיים של נשים וגברים: כיצד "אמורה" להיראות ילדה? כיצד "אמור" להיראות ילד? כיצד הם "אמורים" להתנהג? ומה קורה כשהם אינם עומדים בתנאי זה?

כך נתאפשר לנו לעורר דיונים בכל הקשור למתן כבוד איש לרעהו: כיצד מרגישה ילדה כשאומרים עליה שהיא בן? כיצד מרגיש ילד כשאומרים עליו שהוא בת? הייתה זו דרך טובה להנגיש סוגיות כבדות משקל אלו גם לילדים צעירים, להפוך אותן לחוויות ממשיות, לא מאיימות מצד אחד, ומנגד מאפשרות דיון ובחינה בוגרת.

לעתים, נושא המגדר עלה גם בשיחותיי עם המורים בחדר המורים טרם כניסתי לכיתה. זכורה לי במיוחד שיחה ערה ונוקבת שסחפה את כל המורים והמורות בחדר המורים. השיחה נסבה על תכניה של התכנית "הישרדות". המורים התרעמו על השפעתה של הסדרה על הילדים. שוחחנו על הייצוג הנשי בסדרה, על בחירת המועמדות הרזות ועל האופן הבוטה שבו מודגשת מיניותם של המשתתפות והמשתתפים. המורים עדים באופן יומיומי להשפעתם המזיקה והמצטברת של התכנים המשודרים בטלוויזיה. הייתה זו נקודת חיבור משמעותית אל תכניה של תכניתנו.

על תוצאותיה של התכנית למדתי בעיקר מהמחנכות שסיפרו לי את שקורה "מחוץ לתכנית". הן סיפרו שהן חשות שמידת האלימות המילולית (הערות מעליבות או משפילות) פחתה וכך גם מידת האלימות הפיזית. אחת המורות סיפרה לי בחיך כי שמעה את הילדים משתמשים בשיחותיהם זה עם זה במילים הנשמעות בתכנית: כבוד, יושר ושוויון. דיווחים אלו מגבירים בי את תחושת הסיפוק מהתכנית.

ארי אהרונסון

פסיכולוגיה (B.A.)

טיפול בהבעה ויצירה – פסיכודרמה (M.A.)

תקשורת בינאישית עם מחנכת הכיתה: התנגדות נמרצת של מחנכת הכיתה לתכנית ודרכי ההתמודדות עמה

רונית משולם

בדברים שלהלן ברצוני לתאר תהליך שעברתי המשקף את האינטראקציה שהייתה לי עם צוות החינוך של אחד מבתי הספר שבו הנחיתי את התכנית "מסתדרים ביחד". תהליך שהחל בחוסר אמון בי ובתכנית והסתיים במתן אמון מלא והכרה בחשיבותה הרבה. בסופו של התהליך הצוות החינוכי תפס את התכנית כחלק ממערך הלימוד המסייע בהקניית הרגלי חשיבה, תמלול רגשות וכשפה יומיומית שימושית המתווכת בפתרון קונפליקטים ובמקרי אלימות שונים.

נושאי האלימות וההטרדה מינית המועברים במסגרת העמותה טעונים ורגישים, ועשויים לעתים קרובות לעורר רגשות של פחד והתנגדות הן בקרב מבוגרים והן בקרב ילדים. מניסיוני כמנחה למדתי שבמרבית המקרים הרתיעה וההתנגדות לתכניה של התכנית באות מן המחנכות עצמן. לעתים הן חשות צורך להגן על תלמידיהן מתכניה ה"שליילים" של התכנית ולעתים הן חשות שנושאי טעונים ורגישים מדיי עבורן. למדתי גם שבתור מנחה המגיעה מבחוץ אל המסגרת הבית ספרית – מסגרת המורכבת ממערך של מורות, מנהלת ויועצת, מערך מגובש וסגור בדרך כלל, התקשורת הבינאישית עם צוות המחנכות חשובה מאוד. הווה אומר: יש לדבר ולהתנהל ברגישות רבה, בהתאם להבדלים האישיים ולמנטאליות של כל מחנכת ומחנכת. לעתים, יש צורך "להלך בזהירות רבה בין הטיפות" כדי שטיפה גדולה לא תפגע חלילה בי או בתכנית. פגיעה העלולה להביא להדרתנו מבית הספר.

בשנתיים שבהן אני מנחה את התכנית "מסתדרים ביחד" נפגשתי עם מינים שונים של מחנכות ומנהלות. היו מחנכות שקיבלו אותי בזרועות פתוחות, בפתחות ובגמישות מחשבתית בכל הנוגע לתכנים הרגישים. לשמחתי, היו אף מחנכות שגילו מעורבות רבה מאוד, כאלה שהכירו בחשיבותה הגדולה של התכנית והביעו בפניי את שביעות רצונן ממנה. הן התפעלו מן העובדה ששפת הכבוד, השוויון והיושר הוטמעה בשפת היום יום של התלמידים והפכה לחלק מן השיח הבינאישית שלהם בכל הנוגע לאלימות ולקונפליקטים באשר הם. היו מחנכות שליוו אותי לאורך כל המפגשים. חשתי שהן מחבקות אותי ומגלות מעורבות ואכפתיות. גם מרבית המנהלות נהגו כך. אולם מנגד, היו מחנכות מרוחקות יותר שנמנעו מלגלות מעורבות, ובמרבית המקרים כך נהגו גם מנהלותיהן. חשוב לי לציין, שבכל

המקרים, ללא יוצא מן הכלל, בסופו של תהליך הייתה הכרה בחשיבותה של התכנית ובצורך החיוני בהטמעתה כבר בגילאים צעירים מאוד.

המקרה שאתאר להלן הוא מקרה קיצוני יחסית, אולם חשוב לי להביאו משום שהוא מלמד עד כמה חשובים שיתוף הפעולה והתקשורת עם צוותי החינוך של בית הספר על מנת שתתאפשר הנחייתה של התכנית. ללא שיתוף הפעולה של המחנכות ואמונן בנו, המנחים, לא ניתן ללמד את התכנית במלוא הפוטנציאל הגלום בה.

תיאור המקרה

לבית הספר המדובר הגעתי לאחר שעבדתי כשנה בתכנית "מסתדרים ביחד". חשוב לציין, שהגעתי ברגע האחרון כמחליפה למנחה שכבר התוודעה לצוות המורות, אולם נאלצה לעזוב בשל שמירת היריון. אני מניחה ששינויים אלה של הרגע האחרון עוררו אכזבה בקרב צוות המחנכות שנקשר למנחה, לכן קבלת הפנים שלהן הייתה קרירה במידת מה.

במפגש הראשון, כשנכנסתי לכיתה ב'1, קיבלה אותי המחנכת בחמיצות פנים ובהסתייגות מה. באותו יום חווייתי את חווייתי הקשה ביותר כמנחה בתכנית. יצאתי מהמפגש בהרגשה איומה, חשתי עילגת וחסרת ביטחון. הרגשתי שהמפגש היה גרוע. המחנכת לא פסקה מלהעיר לי או מלתקן את דבריי. לעתים היא השתיקה אותי והסבירה בדרכה שלה את שהסברתי רגע לפני. אני מניחה שמנחה מנוסה פחות לא הייתה מצליחה לשרוד את מתקפת הביקורתית וההרסנית של המחנכת. לא רציתי לחזור לשם, אבל למרות הקושי והיחס המזלזל המשכתי. בשתי הכיתות האחרות באותו בית ספר קבלת הפנים של המחנכות הייתה חמה הרבה יותר ומקבלת.

המחנכת פנתה עם ביקורתה זו על דרך עבודתי ליועצת. זומנתי ליועצת ובפגישה עמה סוכם שכיוון שמדובר במפגש ראשון בלבד יש לתת לי הזדמנות נוספת. במפגש השלישי צפו בי המורה והמנהלת גם יחד (יש לציין שבעיניי מפגש זה היה מוצלח ומעניין). בסופו של המפגש לימדתי את הילדים את מילותיה של "שבועת הכבוד" (התחייבות לנהוג בכבוד, ביושר ובשוויון) ואת מנגינתה. לאחר השיעור ניגשה אליי המנהלת ובטון נוקב אמרה לי שהיא מסרבת לאפשר לתלמידים לומר את המילים "אני נשבעת", שכן יש בכך משום זילות של המלים המכובדות הללו. הצעתי לה, כפי שהודרכתי בהשתלמות להנחייתן של תכניות המניעה, לומר במקומן את המילים "אני מתחייב/ת"; לשמחתי, היא קיבלה את הצעתי.

לא היה לי קל, וזו בלשון המעטה. תחושת חוסר האמון והחשדנות וההרגשה שאולי זה יהיה מפגשי האחרון עם התלמידים ריחפה עליי "כעננה כבדה" כל פעם שהגעתי לבית הספר. את שיא התסכול וחוסר האונים חשתי בעיצומה של התכנית כאשר הגעתי לדיון בנושא ההטרדה המינית. כאשר התחלתי לדבר על הנושא והסברתי את המושג "הטרדה מינית", קטעה אותי המחנכת באמצע המשפט וביקשה ממני (בהבעת פנים מזועזעת) לא להזכיר שוב את המילים הללו. בהמשכו של המפגש, אחת הילדות ביקשה את רשות הדיבור. היא החלה לספר על מקרה הטרדה שאירע לה בשנה שעברה. המחנכת השתיקה אותה בגסות רבה וביקשה ממנה לא לדבר. לאחר המפגש נקראתי למנהלת. בחדר נכחה גם המחנכת, שניכר היה שהיא נסערת מאירועי המפגש ובעיקר מאזכור המושג "הטרדה מינית" ומשיתופה של התלמידה בדיון. המנהלת התקשרה למנהלת התכנית ד"ר גלעד, כדי לוודא שאכן המושג מאושר על ידה. למרות האישור שקיבלה, נתבקשתי לא להזכיר במפורש את המושג "הטרדה מינית" ולא לאפשר לילדים לדבר על נושא זה בכיתה (נאמר לי שנושא זה רגיש, במיוחד בכיתה הזו, בשל מקרה ההטרדה שאירע לאותה ילדה.¹ יצאתי מחדר המנהלת בהרגשה שידיי כבולות, שאני צריכה למדוד ולשקול כל מילה היוצאת מפי. הרגשתי מתוסכלת, חסרת אונים ובעיקר מצרה על אותה ילדה ששיתפה באומץ רב ובכנות רבה, ומן הסתם התייחסותה הנבערת של המחנכת גרמה לה להרגשה שאולי יש בה משהו שאינו כשורה.

אחת ממטרותיה של התכנית "מסתדרים ביחד" היא להקנות הרגלי חשיבה והתנהגות של מה אסור ומה מותר, ובכל הנוגע להטרדה מינית אנו מלמדים את התלמידים, בראש ובראשונה, שמי שחווה חוויה מעין זו אל לו "לשמור זאת בבטן" (הסיפור שאנחנו מספרים מעביר מסר זה). לא הנפגע צריך לחוש אשמה, כי אם הפוגע. מה שאירע באותה כיתה העביר לצערי מסר הפוך, מסר של השתקה והסתרה, מסר המגנה את זה שעבר הטרדה מינית ומעודד אותו לשמור זאת לעצמו.

כאמור, בגלל רגישותה של המחנכת לנושא ההטרדה המינית סוכם שלא אזכיר מושג זה. נתבקשתי להפנות כל תלמיד או תלמידה הרוצים לשתף למחנכת או ליועצת בית הספר. למפגש שלאחר מכן הגעתי בידיעה שמעתה אינני מזכירה את המושג "הטרדה מינית". אבל למילים ולילדים יש כוח משלהם, כוח המתגבר על כל התנגדות שהיא. כנראה שפעם אחת בלבד הספיקה לתלמידים כדי לקלוט את

¹ התכנית מעודדת לשתף את הילדים בכיתה או באופן אישי (באמצעות "תיבת התקשורת").

המושג "הטרדה מינית", שכן מיד לאחר שהתחלתי לדבר אחד התלמידים הזכיר מושג זה. למחנכת לא נותרה בררה אלא לקבל את המצב.

כפי שציינתי קודם לכן, בבית ספר זה לימדתי בשתי כיתות ב' נוספות. בכיתות אלה האינטראקציה עם המחנכות הייתה שונה לגמרי, וכך גם האווירה בכיתות. האווירה הייתה אווירה של פתיחות, אמון וקבלה של הנושא (אני מניחה שהודות להן שרדתי את מפגשי הקודם). ככל שחלף הזמן והמפגשים המשיכו זכיתי לתגובות חיוביות יותר ויותר. מחנכות אלה היו מרוצות ואף סיפרו לי כיצד ערכיה של התכנית כבוד, יושר ושוויון הפכו לשפה מדוברת המשמשת את הילדים בפתרון עימותים ובמקרי אלימות. יתרה מזו: נודע לי שבכיתה זו יושם ערך השוויון בין המינים, שכן מעתה "הורשה" לבנות האוהבות כדורגל לשחק עם הבנים. במקרה אחר, אחד הילדים שהיה מושא ללעג ולקלס משום שהשתתף בחוג בלט התקבל ביתר הבנה והערכה לאחר דיון שנערך בנושא. בדיון זה שוחחנו בין השאר על כך שברוסיה מרבית רקדני הבלט הם בנים, ומקצוע זה נחשב למקצוע מוערך.

ככל שחלף הזמן חשתי בשינוי הדרגתי באווירה הכללית בכלל וביחס אליי בפרט. אווירת חוסר האמון וההתנגדות פינתה מקומה לאווירת אמון, הערכה והכרה בחשיבותה של התכנית.

בסופו של דבר, התקבלתי ל"מועדון הסגור" של חדר המורות (למעט המחנכת שביקרה אותי בתחילה) "זכיתי" אפילו להתייחסות אישית מצד המנהלת; היא נהגה לפנות אליי בכל עת שנפגשנו בחדר המורים ("מה שלומך רונית?" "שמעתי שהמפגש היום היה מרגש", "כל הכבוד"). מיותר לציין שחשתי גאווה וסיפוק רב, ואפילו ניצחון על שצלחתי את ההתנגדות ואת הביקורת הקשה שחוויתי בתחילה.

במפגש האחרון באותה כיתה ביקשתי מן התלמידים לשתף את כולם ולספר את שלמדו מן התכנית. הילדה שחוותה הטרדה מינית והושתקה על ידי המחנכת עמדה מול הכיתה וסיפרה את סיפורה באומץ לב מעורר הערצה. היא ציינה שהיא מבינה שהיא איננה אשמה בכך. הרגשתי שדבריה מהווים מעין סגירת מעגל, הערצתי אותה על כנותה ועל אומץ לבה וחשבתי לעצמי, שרק בשביל אמירה זו אני שמחה ששרדתי את התנגדותה הגדולה של המחנכת ונשארתי בכיתה. מבחינתי, יעדיה של התכנית הושגו במלואם.

לקחים מהמקרה

- על המנחים להיות מודעים לכך שבשל חשיבותם ורגישותם של התכנים התכנית עלולה לעורר חרדה ופחד העלולים להתבטא בהתנגדות. חשוב להבין שהתנגדות או ביקורת אינן קשורות בהכרח אלינו, בעיקר כאשר אנו מודעים ליכולתנו ולכישורינו כמנחים.
 - חשוב לשתף את מפתחת התכנית, היועצת והאחראית לפרויקט, ד"ר איילת גלעדי, בעמדתכם בנוגע למקרה שבו מועברת עליכם ביקורת על מנת שניתן יהיה לראות את נקודת מבטם של שני הצדדים.
 - חשובה מאוד! הכנה מקדימה לצוות המחנכות. במקרה שתואר לעיל הסתבר שהמחנכת לא נכחה בפגישה המקדימה עם המנחה, לכן נושא ההטרדה המינית והשימוש במושג "נפל עליה כרעם ביום בהיר".
- לסיום: לדעתי, תכנית זו צריכה להילמד במסגרת לימודי החובה בדומה למקצועות כדוגמת חשבון או עברית. יותר ויותר מחנכות שהשתתפו בתכנית וראו את השפעתה על תלמידיהן מצטרפות לדעתי זו.

רונית משולם

מדעי החברה ומדעי המדינה (B.A.)
ביבליותרפיה בחינוך (לקראת M.A.)

